

## The Greek Review of Social Research

Vol 150 (2018)

150



**The social anthropologist and the studied society.  
Investigating the dynamics of interaction  
relationships**

Μιχάλης Πέτρου

doi: [10.12681/grsr.17946](https://doi.org/10.12681/grsr.17946)

Copyright © 2018, Μιχάλης Πέτρου



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

### To cite this article:

Πέτρου Μ. (2018). The social anthropologist and the studied society. Investigating the dynamics of interaction relationships. *The Greek Review of Social Research*, 150, 3–36. <https://doi.org/10.12681/grsr.17946>

*Μιχάλης Πέτρου\**

---

Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος και η υπό μελέτη κοινωνία. Διερευνώντας τη  
δυναμική των σχέσεων διαντίδρασης

---

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

*Το παρόν άρθρο, βασισμένο σε εμπειρικό ερευνητικό υλικό που συλλέχθηκε από μακροχρόνια επιτόπια έρευνα σε μια αγροτική κοινότητα, εστιάζει σε ορισμένες από τις βασικές πτυχές των σχέσεων που αναπτύσσονται –σε όλα τα στάδια της επιτόπιας έρευνας– ανάμεσα στον κοινωνικό ανθρωπολόγο και την υπό παρατήρηση κοινωνία, ανάμεσα τον «παρατηρητή» και τον «παρατηρούμενο», στον «οικείο» και τον «ξένο». Διερευνώντας τη δυναμική των διαπροσωπικών επαφών ανάμεσα στους πρωταγωνιστές της εθνογραφικής έρευνας, επιχειρείται ν' αναδειχθεί η αξία και η μοναδικότητα που έχει –για την κατανόηση ενός διαφορετικού τρόπου ζωής– η συμμετοχή «από τα μέσα» του ερευνητή στη συλλογική ζωή της υπό μελέτης κοινωνίας.*

*Λέξεις κλειδιά: Εθνογραφική έρευνα, συμμετοχική παρατήρηση, ανθρωπολογία οίκοι, αναστοχαστική ανθρωπολογία.*

---

\* Δρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ),  
e-mail: mpetrou@ekke.gr

*Michael Petrou\**

---

The social anthropologist and the studied society. Investigating the dynamics of interaction relationships

---

ABSTRACT

*This article, based on empirical research material collected from long-term on-site research of a rural community, focuses on some of the key aspects of the relationship -in all phases of the field research- between the social anthropologist and the society under observation, between the «observer» and the «the observed», the «familiar» and the «unfamiliar». By investigating the dynamics of interpersonal contacts between the main actors of ethnographic research, the paper, attempts to highlight the value and uniqueness of participating 'from within' in the collective life of the studied society in order to understand different ways of living.*

*Keywords: Ethnographic research, participatory observation, anthropology at home, reflective anthropology*

---

\* PhD in Social Anthropology. Researcher at the National Centre for Social Research (EKKE), e-mail: mpetrou@ekke.gr

## 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για τις κοινωνικές επιστήμες η θεωρητικά τεκμηριωμένη εμπειρική έρευνα παρέχει τη δυνατότητα απόκτησης μιας διεισδυτικής και πολυδιάστατης γνώσης της κοινωνικής πραγματικότητας. Η προσπάθεια μελέτης και ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων αποτελεί -σε αρκετές περιπτώσεις- ένα απαιτητικό εγχείρημα που αποσκοπεί στη σύλληψη του εκάστοτε πολιτισμικού πλαισίου και την συνακόλουθη κατανόηση των συνθηκών κάτω από τις οποίες οικοδομούνται οι κοινωνικές σχέσεις και αναδύονται οι ποικίλες μορφές κοινωνικής ζωής.

Ειδικά, για έναν κοινωνικό ανθρωπολόγο, το εθνογραφικό εγχείρημα να κατανοήσει τον «άλλον», τον «έτερο», το «διαφορετικό», μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, δηλαδή μέσα από την ενταξιακή διαδικασία και τη «βιωματική εμπάπτιση» σε μια άλλη κοινωνία, αποδεικνύεται σε αρκετές περιπτώσεις μια μοναδική ευκαιρία ανάδειξης -για πρώτη φορά- πολλαπλών εκφάνσεων της ανθρώπινης φύσης. Οι γνωριμίες και επαφές του ερευνητή με συνήθειες και στάσεις ανθρώπων που ανήκουν σ' έναν διαφορετικό πολιτισμό -και που καλείται να τον ανακαλύψει- αποτελούν κομβικό σημείο της δυναμικής σχέσης αλληλεπίδρασης των πρωταγωνιστών μιας εθνογραφικής έρευνας, όπως ο «άλλος», ο «εαυτός», ο «πληροφορητής», οι «εντόπιοι», ο «ξένος», κ.α.. Το περιεχόμενο της σχέσης αυτής αποκτά διαφορετική δυναμική και επανανοηματοδοτείται συνεχώς, στην περίπτωση που ο ανθρωπολόγος αποφασίζει να μελετήσει μια πολιτισμικά “οικεία”, ή γνώριμη σε αυτόν κοινωνία, όπως την αγροτική κοινότητα από την περιοχή της Βοιωτίας που επέλεξα.

Η παρούσα εργασία αποτελεί χαρακτηριστικό εθνογραφικό κείμενο του ρεύματος της “ανθρωπολογίας οίκου”, που χαρακτηρίζεται από τη στροφή του ερευνητικού ενδιαφέροντος των κοινωνικών ανθρωπολόγων στη μελέτη πολυσύνθετων δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών, στις οποίες οι ίδιοι ανήκουν ή από τις οποίες κατάγονται (Γκέφου-Μαδιανού, 1993a). Η στροφή αυτή σε συνδυασμό με το ρεύμα της πολιτισμικής κριτικής -κυρίως από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1980- εισήγαγε πολλές και διαφορετικές μεθοδολογικές, επιστημολογικές και θεωρητικές αναθεωρήσεις στο χώρο της ανθρωπολογικής σκέψης. Αναθεωρήσεις που σχετίζονταν με τον τρόπο παράθεσης του εθνογραφικού κειμένου, το εύρος της αυθεντίας του λόγου του ανθρωπολόγου συγκριτικά με το λόγο των πληροφορητών, την προβληματοποίηση της διαδικασίας διεξαγωγής εθνογραφικής έρευνας, τα ζητήματα αντικειμενικότητας και υποκειμενικότητας, τον ορισμό του ανθρωπολογικού αντικειμένου, τον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων ανάμεσα στον ανθρωπολόγο/παρατηρητή και τον παρατηρούμενο/“άλλο” μέσα από μια αναστοχαστική διαδικασία, το μετασχηματισμό του ίδιου του εθνογράφου και πολλά ακόμα, αποτέλεσαν νέα πεδία μελέτης της ανθρωπολογικής προβληματικής (Clifford και Marcus, 1986 Marcus και Fischer, 1986 Marcus, 2011a Miller, 2013 Γκέφου-Μαδιανού, 2011β Gupta και Ferguson, 1997a).

Το παρόν άρθρο, αναφέρεται σε αρκετά από τα παραπάνω θεωρητικά και μεθοδολογικά διλήμματα τα οποία, ως «γηγενής» ανθρωπολόγος, κλήθηκα να διαπραγματευτώ στο πλαίσιο εθνογραφικής έρευνας σε μια αγροτική κοινότητα με την οποία τυπικά ήμουν «οικείος» υπό την έννοια ότι, και εγώ αλλά και τα μέλη της, ήμασταν οργανικό μέρος ενός εθνικού σχηματισμού με κοινούς θεσμούς, κοινή ιστορία, γλώσσα, νόμους, κοινή λαϊκή κουλτούρα, κ.α. Επιχειρώ να υποστηρίξω ότι οι παραπάνω κοινές αναφορές, στο πλαίσιο που η εθνογραφική έρευνα εντάσσεται

στην «ανθρωπολογία οίκου», από μόνες τους δεν επαρκούν για να αναπτυχθούν σχέσεις οικειότητας και εμπιστοσύνης ανάμεσα στον εθνογράφο και την υπό μελέτη κοινωνία (Fischer, 1986 Bakalaki, 1997). Η πρόσβαση στο πολιτισμικό σύμπαν του πιο κοντινού “άλλου” και κυρίως η κατανόηση του διαφορετικού τρόπου ζωής του, δεν επιτυγχάνονται παρά μόνο μέσω της μακρόχρονης και «εκ του σύνεγγυς» συμμετοχής του ανθρωπολόγου στις ποικίλες εκφάνσεις της καθημερινής ζωής της υπό μελέτη κοινωνίας.

Η προσπάθεια να γνωρίσεις και να κατανοήσεις έναν διαφορετικό τρόπο ζωής που θεωρείς “οικείο”, αποδεικνύεται ενίοτε ένα περιπετειώδες ταξίδι αμφιθυμίας, αμφισβητήσεων, ανασφάλειας, αμφιταλαντεύσεων και μεθοδολογικών περιορισμών στα πιο δύσκολα μονοπάτια των ποικιλόμορφων εκδηλώσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στο παρόν κείμενο παρουσιάζονται ορισμένες μόνο από τις πτυχές αυτής της μακράς εθνογραφικής διαδρομής.

Ειδικότερα, και στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου, επιχειρώ να αναδείξω ζητήματα που σχετίζονται με: α) τους τρόπους πρόσληψης του “διαφορετικού” που αμφότερα τα μέρη -ερευνητής και ομάδες υποδοχής- διαμορφώνουν υπό την εμπλοκή πολιτισμικών αναπαραστάσεων και αντιλήψεων και β) τη δυναμική των σχέσεων διαντίδρασης που αναπτύσσονται ανάμεσα στον ερευνητή και τα μέλη της υπό παρατήρηση κοινωνίας και τους συνακόλουθους ρόλους που καλούνται και οι δύο να διαδραματίσουν.

## 2. ΕΣΤΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΣΕ ΜΙΑ ΟΙΚΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.

Το σύνολο του εθνογραφικού υλικού που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο προέκυψε από μακροχρόνια και συστηματική εθνογραφική έρευνα στην κοινότητα

της Δροσοπηγής του Ν. Βοιωτίας<sup>1</sup>. Η επιτόπια έρευνα διήρκησε δεκαοχτώ μήνες και πραγματοποιήθηκε από τον Νοέμβριο του 2000 έως τον Μάιο του 2002, στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής. Οι ανάγκες της διαμονής μου εκεί καλύφθηκαν από την ενοικίαση σπιτιού σε κεντρικό σημείο της κοινότητας. Το γεγονός αυτό συνέβαλε, σε σημαντικό βαθμό, στη συστηματική καταγραφή και μελέτη από τα μέσα του συνόλου του κοινωνικού, πολιτισμικού και οικονομικού γίνεσθαι της κοινότητας και ειδικότερα τις διαστάσεις του μικρόκοσμου της καθημερινότητας των αγροτών που σχετίζονταν με τους στόχους της έρευνάς μου.

Η επιλογή μου να μελετήσω μια αγροτική κοινότητα στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της “ανθρωπολογίας οίκου”, σχετίζονταν με κομβικούς μετασχηματισμούς που βίωνε η κοινωνία της υπαίθρου στη στροφή του 21<sup>ου</sup> αιώνα. Οι εν λόγω μετασχηματισμοί αφορούσαν αφενός τα αδιέξοδα του αποκαλούμενου παραγωγιστικού μοντέλου της γεωργίας και τις συνέπειες των σχετικών αναθεωρήσεων της ΚΑΠ, (μείωση του προστατευτισμού στην γεωργία, φιλελευθεροποίηση των αγορών, κλπ.), αφετέρου ο κόσμος της υπαίθρου και συνολικότερα η ελληνική κοινωνία, “εθισμένη στην προβολή της πολιτισμικής ομοιότητας, υποδέχεται ένα πλεόνασμα πολιτισμικής διαφοράς”<sup>2</sup>, καθώς εκατοντάδες χιλιάδες αλλοδαποί μετανάστες διατρέχουν την ελληνική ύπαιθρο προς ανεύρεση εργασίας. Ως εκ τούτου βρήκα αρκετά ενδιαφέρον να μελετήσω τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη μιας τοπικής κοινωνίας βιώνουν τους εν λόγω κοινωνικοοικονομικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς και τους ανασυνθέτουν, αναδεικνύοντας εαυτούς ως φορείς της κοινωνικής αλλαγής στο πλαίσιο του τοπικού.

---

<sup>1</sup>Το όνομα «Δροσοπηγή» είναι ψευδώνυμο, όπως και τα ονόματα των πληροφορητών μου, που παρουσιάζονται στο κείμενο. Η χρήση τους γίνεται για να διαφυλαχτεί η ανωνυμία και η ιδιωτική ζωή των ανθρώπων με τους οποίους έζησα σχεδόν ενάμιση χρόνο.

<sup>2</sup> Παπαταξιάρχης, (2006, σελ. 1-86).

Αναζητούσα μια περιοχή που θα ήταν γεωργικά ανεπτυγμένη, με υψηλό ποσοστό απασχολούμενων στην γεωργία, εμπορευματοποιημένη παραγωγική διαδικασία, υψηλό σχετικά επίπεδο τεχνικού εκσυγχρονισμού αλλά και σημαντική παρουσία αλλοδαπών αγρεργατών στις εκμεταλλεύσεις. Χωρίς φυσικά να υιοθετώ αντιπροσωπευτικά κριτήρια επιλογής -που δεν αποτελούν εξάλλου ζητούμενο σε μια ανθρωπολογική έρευνα- διαπίστωσα έπειτα από κάποιες διερευνητικές επισκέψεις, πως η κοινότητα της Δροσοπηγής, μπορούσε να απαντήσει στην ερευνητική μου αναζήτηση. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνω ότι στο πλαίσιο της ραγδαίας ενσωμάτωσης των αγροτικών περιοχών στις εκσυγχρονιστικές τάσεις της ευρύτερης κοινωνικής, πολιτισμικής και οικονομικής πραγματικότητας, η απασχόληση των αγροτών αποδεσμεύεται από επί μέρους εργασίες (π.χ. όργωμα, σπορά, βόσκημα) και ως εκ τούτου αποδεσμεύεται ο αγροτικός χώρος, ή τουλάχιστον οι εκμηχανισμένες περιοχές του, από την εικόνα της οπισθοδρομικής και υποτιμημένης υπαίθρου. Κατά συνέπεια, η ρευστότητα της έννοιας της τοπικότητας και της αγροτικότητας συνάδει με τις ολοένα εντεινόμενες μετακινήσεις ανθρώπων και ροές αγαθών, κεφαλαίων, υπηρεσιών και μηνυμάτων μεταξύ “αστικού και αγροτικού”, “τοπικού και παγκόσμιου”, επιβεβαιώνοντας ότι οι τόποι της υπαίθρου, αναπαριστούν ουσιαστικά μια ποικιλομορφία κοινωνικοπολιτισμικών χώρων που αλληλοκαλύπτονται και αλληλεπιδρούν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (Ilbery, 1998, σελ. 2-4 Massey, 2007).

Στο πλαίσιο αυτό, η κοινότητα προσεγγίζεται ως μια ρευστή και διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα αποδεσμευμένη από τις συνδηλώσεις της περιχαράκωσης, της αυτονόμησης της ομοιομορφίας και της μη μεταβλητότητας. Η επισήμανση αυτή γίνεται, διότι σχετίζεται με την ίδια τη φύση της εθνογραφικής διαδικασίας, καθώς η συμπόρευσή μου με τους κοινωνικούς δρώντες της κοινότητας ακολούθησε τη δυναμική άρθρωσης των σχέσεων σε διαφορετικούς τόπους και



ανθρώπινα σύνολα, πέραν της κοινότητας. Στο πλαίσιο κατά συνέπεια, μιας πολυτοπικής εθνογραφίας (Coleman και Hellermann, 2011 Rabinow et all. 2008 Gupta – Ferguson, 1997b Falzon, 2012 Marcus, 1998 Marcus, 1995) θα μπορούσε να γίνει λόγος για μια αποοικειοποίηση χώρου και απεδαφοποίηση πολιτισμών, απομυθοποιώντας ουσιαστικά την αξία που μπορεί να έχει ένας τόπος ως μοναδικό σημείο αναφοράς για τη συγκρότηση και διατήρηση μιας ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας (Γκέφου-Μαδιανού 2011γ Hastrup και Olwig, 1997 Appadurai, 1996 Clifford, 1988 Gupta και Ferguson, 2006 Massey, 1999 Massey, 2007).

Ενώ λοιπόν μελέτησα μια κοινότητα, ουσιαστικά κινήθηκα και πέρα από αυτήν προσπαθώντας να εισέλθω και να επεκταθώ με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις κοινωνικές βαθμίδες, χωρίς να ταυτιστώ με καμία από αυτές, και πάντα σεβόμενος απόλυτα την ιεραρχία που επικρατούσε στην κοινότητα αλλά και εκτός αυτής.

Η βιωματική μου εμπάπτιση στην πολιτισμική, οικονομική και κοινωνική ζωή των μελών της κοινότητας συνέβαλε τα μέγιστα στην προσπάθεια να γίνει κατανοητή η συμπεριφορά τους, να ερμηνευθεί ο τρόπος σκέψης τους και να αναδυθεί το νόημα και η σημασία των δραστηριοτήτων τους. Η παρουσία μου ως ανθρωπολόγου δημιούργησε όλες εκείνες τις προϋποθέσεις για να συλλάβω «εκ των έδων» -με την άμεση και ζωντανή επαφή- τη δόμηση των σχέσεων και την ολότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς στις πιο ποικίλες εκφάνσεις της στο μικρόκοσμο της καθημερινότητας των αγροτών. Επικύρωσε το συγκριτικό πλεονέκτημα του ερευνητή που μελετώντας τη δράση των κοινωνικών υποκειμένων, και λαμβάνοντας υπόψη τις επιρροές των ευρύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών μεταβολών, συμμετέχει στη δυναμική διαδικασία της κοινωνικής πραγματικότητας εν τω γεννάσθαι (Παπαταξιάρχης, 1993 Μπακαλάκη, 1993). Στο πλαίσιο της συμμετοχικής παρατήρησης, ο ανθρωπολόγος οφείλει να παραμένει «ανοικτός» σε κάθε ερέθισμα και να διατυπώνει σχετικά

ερωτήματα επεκτείνοντας τον προβληματισμό του σε πολλαπλά επίπεδα παρατήρησης: όχι ως παθητικός δέκτης κοινωνικών συμπεριφορών, αλλά ως εμπλεκόμενος ενεργά σε μια διαδικασία βιώματος και ζύμωσης με τον τρόπο που ενεργούν τα άτομα και αποδίδουν νόημα στις πράξεις τους. Αναμφίβολα, η δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, προσωπικών εξομολογήσεων και εκμυστηρεύσεων των κοινωνικών υποκειμένων προς τον ερευνητή, και αντίστροφα, είναι αποτέλεσμα, της οικειότητας που διαμορφώνεται από την άμεση και ζωντανή μέθεξι στο καθημερινό γίγνεσθαι της κοινότητας.

Ωστόσο, η οικειότητα και οι σχέσεις εμπιστοσύνης που ανέπτυξα με τους κατοίκους δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση αλλά αποτέλεσμα μιας πολύμηνης και επίπονης διαδικασίας. Η σύλληψη του πολιτισμικού πλαισίου και η κατανόηση των συνθηκών κάτω από τις οποίες οικοδομήθηκαν οι κοινωνικές σχέσεις στην κοινότητα προέκυψαν από ένα σημείο και μετά, αφού πρώτα μεσολάβησαν πολλαπλά επίπεδα δοκιμασίας και διερεύνησής των προθέσεών μου από τους ντόπιους. Το γεγονός αυτό, και παρ' όλες τις κριτικές που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί εναντίον της “ανθρωπολογίας οίκου”, αναδεικνύει τους αναπόδραστους περιορισμούς και αδιέξοδα που προκύπτουν ακόμα και στην περίπτωση μελέτης της οικείας κοινωνίας του ερευνητή παρ' όλο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει ένα πλεονέκτημα συγκριτικά με έναν αλλοδαπό συνάδελφό του (Gefou-Madianou, 1993b· Hastrup and OIwig (1997)<sup>3</sup>.

---

<sup>3</sup>Η Δ. Γκέφου-Μαδιανού, (2011β, σελ. 375) αναπτύσσοντας τους προβληματισμούς που προκύπτουν σε μια έρευνα «ανθρωπολογίας οίκου» υποστηρίζει ότι «αυτό που προβληματικοποιεί την επιτόπια έρευνα δεν είναι, πλέον, οι μακρινές αποστάσεις και οι εξωτικές κοινωνίες, αλλά αντίθετα η εγγύτητα του οικείου και του γνωστού περιβάλλοντος. Δεν αναζητούμε, πλέον, αναγκαστικά τον «άλλον» έξω και μακριά, αλλά τον «αγγίζουμε δίπλα μας». Τα μεθοδολογικά και επιστημολογικά ζητήματα της χρήσης και του εύρους του όρου «ανθρωπολογία οίκου» αποτελούν αντικείμενο πολυσύνθετων θεωρητικών συζητήσεων, οι οποίες, δεν μπορούν να αναπτυχθούν πλήρως, στην περιορισμένη έκταση της παρούσας εργασίας. Περισσότερα για το ζήτημα αυτό ενδεικτικά βλ. Γκέφου-Μαδιανού (1993α, 2011α, 2011β), Hastrup (2011), Kuper (2011), Herzfeld (1998, σελ. 7-38), Dubisch (2004).

### 3. Η ΜΙΚΡΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΤΑΞΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ. ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΟΙΚΕΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΓΝΩΡΙΜΙΑΣ

#### *3.1. Στο δρόμο για την κοινότητα*

Το ταξίδι άρχισε ένα φθινοπωρινό πρωινό του 2000, διήρκησε ενάμιση χρόνο και εξελίχθηκε στην μικρή επαρχία της κοινότητας Δροσοπηγής του Νομού Βοιωτίας που είχα επιλέξει για να διεξάγω την εθνογραφική μου έρευνα.

Σεπτέμβρης, μήνας τρυγητής και στην ατμόσφαιρα ήταν διάχυτη η έντονη μυρωδιά του μούστου που προερχόταν από τα οινοποιεία των χωριών από όπου περνούσα. Βρισκόμουν καθ' οδό προς τον προορισμό μου ανεβαίνοντας τους φιδωτούς δρόμους των υψωμάτων ενός αρχαίου οικισμού, του οποίου οι απαρχές χάνονταν στους κλασικούς χρόνους της ελληνικής ιστορίας. Γύρω οι λόφοι γεμάτοι λιόδεντρα, φυτεμένα σε αριστοτεχνική διάταξη και με τη φθινοπωρινή αύρα να λυγάζει τα κλωνάρια τους, που ήταν έτοιμα να σπάσουν από το βάρος των καρπών της ελιάς. Ακριβώς από κάτω, στην απέραντη πεδιάδα μπορούσε κανείς να διακρίνει, σαν απειροελάχιστες κουκίδες, αναρίθμητα караβάνια από εργάτες, καμιόνια και τρακτέρ να εργάζονται στον τρύγο.

Σε λίγο θα έφτανα πια στην κοινότητα και η σκέψη μου ασυναίσθητα επέστρεφε στις ατέλειωτες ώρες διδασκαλιών στις πανεπιστημιακές αίθουσες. Μενωπές ακόμα τις μνήμες από τις ακαδημαϊκές διαλέξεις για την συμμετοχική παρατήρηση, προσπαθούσα να ανακαλέσω στρατηγικές, πρακτικές, και μεθόδους που ενισχύουν την θέση του ερευνητή στο ερευνητικό πεδίο αλλά η προσπάθειά μου

διακοπτόταν από την εικόνα των προειδοποιητικών οδικών σημάτων που με ενημέρωναν ότι πλησιάζω στον προορισμό μου.

Οδηγούσα πολύ προσεκτικά καθώς προσπαθούσα να αποφύγω με το αυτοκίνητό μου τον μούστο από τα σταφύλια που έπεφταν από τα φορτωμένα φορτηγά και έκαναν το οδόστρωμα επικίνδυνο. Ο προβληματισμός για το αν καταφέρω τελικά να εντοπίσω όλα εκείνα τα οποία είχα σχεδιάσει από πριν στο χαρτί, έτσι ώστε να κάνω μια «επιτυχημένη» επιτόπια έρευνα μονοπωλούσε τη σκέψη μου μαζί με τον συνακόλουθο δισταγμό, για το αν πραγματικά είναι κανείς έτοιμος να πραγματοποιήσει αυτό το ταξίδι με δεδομένη την ανυπαρξία της προηγούμενης εμπειρίας. Τα συναισθήματά μου ποικίλα, παράξενα και μπερδεμένα εναλλάσσονταν με αυτά της αγωνίας και του δισταγμού. Ένιωθα να ακροβατώ ανάμεσα στον κόσμο των πανεπιστημιακών θεωρητικών εισηγήσεων περί μεθόδου της επιτόπιας έρευνας και στον κόσμο των υποκειμένων του ερευνητικού πεδίου. Προσπαθώντας να εντάξω τον εαυτό μου ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους αποκτούσα, για πρώτη φορά, μια μοναδική αίσθηση της μοναχικότητας του ερευνητή.

Οι σκέψεις μου αυτές διακόπτονταν κάθε τόσο από τις εικόνες των φορτηγών με τα σταφύλια που, συχνά-πυκνά, έβγαιναν από τα χωράφια του κάμπου και ακολουθούσαν τον δρόμο προς τα οινοποιεία της περιοχής. Ξένοι μετανάστες, αγρεργάτες αποτελούσαν μια ιδιόμορφη προέκταση των φορτωμένων σταφυλιών στις ρυμούλκες αφού και εκείνοι σαν τσαμπιά κρεμόντουσαν από τις πλαϊνές σιδεριές των οχημάτων προσπαθώντας να κρατηθούν. Κορμιά και πρόσωπα τόσο ηλιοκαμένα, που δύσκολα μπορούσες να διακρίνεις τους Ασιάτες από τους Ευρωπαίους. Σώματα ιδρωμένα, γεμάτα σημάδια από τον κάματο της εργασίας στους αμπελώνες και στα χωράφια. Σημάδια που νομίζει κανείς ότι κάποιες στιγμές της ημέρας και κάτω από το άπλετο φως παίρνουν την μορφή διάφορων σχημάτων θυμίζοντας παράξενα tattoo

ιθαγενών από φυλές λησμονημένες. Αρκετό καιρό αργότερα, και όταν ταξινομούσα πια το εθνογραφικό μου υλικό, θυμόμουν ακόμα τα χαρακτηριστικά διεισδυτικά βλέμματά τους που με μια αίσθηση διερεύνησης του «ξένου» ήταν επικεντρωμένα επάνω μου, αφού για εκείνους ήμουν κάποιος άγνωστος. Ήταν τα πρώτα βλέμματα που αντίκριζα στην περιοχή, και θα μπορούσε να πει κανείς, ότι αποτελούσε ένα οξύμωρο σχήμα το γεγονός πως εκείνη την στιγμή εγώ ως «γηγενής ερευνητής» μιας αγροτικής κοινότητας στην Ελλάδα ερχόμουν σε πρώτη επαφή με Ινδούς, Πακιστανούς, Αλβανούς, Ρουμάνους που με περιεργάζονταν ως κάτι το διαφορετικό. Όπως ένας εξερευνητής του 19<sup>ου</sup> αιώνα, μιας εξωτικής και απομακρυσμένης φυλής των νότιων θαλασσών που με πρώτο μέσο επικοινωνίας τα μάτια και τα βλέμματα προσπαθεί να έρθει κοντά με τους ιθαγενείς που αντικρίζει για πρώτη φορά.

Αυτή, την αίσθηση, ότι τα μάτια κάποιου είναι στραμμένα επάνω μου και ότι με παρακολουθεί και με περιεργάζεται, γιατί αποτελώ για αυτόν κάτι το «νέο» και «διαφορετικό», την είχα μέσα μου για αρκετό καιρό και αφού φυσικά είχα εγκατασταθεί στην κοινότητα. Μόνο που αυτή η αίσθηση της διερεύνησης του «άλλου» δεν προέρχονταν, πλέον, μόνο από τους μετανάστες αλλά και από τον ντόπιο πληθυσμό της Δροσοπηγής, καθώς και για εκείνους ήμουν ένας «ξένος».

Το απορημένο και διερευνητικό βλέμμα των ιθαγενών του Ειρηνικού προς τους πρώτους εξερευνητές, μέσα από τις πυκνές φυλλωσιές, θα μπορούσε να παρουσιάζει ομοιότητες με το αντίστοιχο βλέμμα των κατοίκων της κοινότητας προς έναν «ξένο», μέσα από τις ξύλινες γρίλιες των παραθύρων, την ώρα που εκείνος ξεφόρτωνε την οικοσκευή στην αυλή του νέου του σπιτιού.

### *3.2 Οι πρώτες γνωριμίες και επαφές*

Αφότου μετακόμισα και εγκαταστάθηκα, άρχισα σε καθημερινή βάση να εμφανίζομαι στους δρόμους του χωριού και να επισκέπτομαι όλα εκείνα τα μέρη που αποτελούσαν τους χώρους της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας της κοινότητας (καφενεία, ταβέρνες, παντοπωλεία, Κοινοτικό Γραφείο, κεντρική πλατεία, χωράφια, κλπ.). Η Δροσοπηγή ήταν για μένα μια άγνωστη κοινότητα καθώς μέχρι τότε δεν είχα αναπτύξει καμία γνωριμία ή κοινωνική επαφή με τους κατοίκους. Κατά συνέπεια, οι γνωριμίες που πραγματοποίησα απέκτησαν έναν αμοιβαίο εμπιστευτικό και οικείο χαρακτήρα πολύ αργότερα από την ημέρα εγκατάστασής μου και αφού πρώτα έπρεπε -όσο ήταν δυνατό- να αφομοιώσω και να αφομοιωθώ στην περιπέτεια της καθημερινής τους ζωής στον χώρο και στον χρόνο. Η διαδικασία προσέγγισής μου με τους κατοίκους συνάντησε αρκετές δυσκολίες και εξελίχθηκε σε χρονοβόρα δραστηριότητα.. Σε αυτή μου τη δραστηριοποίηση με βοήθησε ο Πάρις, ένας αγρότης τον οποίο γνώρισα μέσω ενός γνωστού Γεωπόνου που εργαζόταν στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών της Θήβας.

Οι δυσκολίες φάνηκαν, ήδη, από την πρώτη δημόσια εμφάνισή μου ανάμεσα σε αρκετό κόσμο και συγκεκριμένα στην καφετέρια του χωριού που επισκέφτηκα μαζί με τον Πάρι, ο οποίος ανέλαβε να με συστήσει σε παρέες συγχωριανών του. Η πρώτη τους αντίδραση στη δημοσιοποίηση του εγχειρήματός μου, συνοδεύτηκε από ποικίλα σχόλια που πήραν την μορφή ερωτηματικών για τη σκοπιμότητα της παραμονής στον χώρο τους και που επιγραμματικά περιέχονταν στις φράσεις: *«Τι ήρθες να κάνεις εδώ; Δεν έχει τίποτα να δεις. Μονοτονία, ησυχία και τίποτε άλλο. Τι ενδιαφέρον έχουν τα χωράφια, τα ζώα και τα τρακτέρ;»*.

Οι πολύωρες επισκέψεις μου στο συγκεκριμένο χώρο συνεχίστηκαν για αρκετές εβδομάδες από την ημέρα εγκατάστασής μου στην κοινότητα. Προσπαθούσα να συμμετάσχω με κάποιον τρόπο σε θέματα που μονοπωλούσαν τα ενδιαφέροντά

τους, όπως συζητήσεις περί ποδοσφαιρικών δρώμενων και αστεϊσμούς για τα γρήγορα αυτοκίνητα που διέθεταν μερικοί απ' αυτούς. Άλλοτε καθισμένος δίπλα στα θολωμένα από τους καπνούς των τσιγάρων τζάμια, παρατηρούσα την εξέλιξη «ιστορικών μαχών» στην πρέφα, στο τάβλι και τους μικροτσακωμούς τους. Άλλοτε, συμμετείχα ως απλός θεατής σε συζητήσεις για την παραγωγή των χωραφιών και την αποδοτικότητα της χρονιάς που πέρασε, τις επιδοτήσεις που καθυστερούσαν να έρθουν.

Μέχρι τότε η γνωριμία μου με τον Πάρη και τον Γραμματέα της Κοινότητας και η συντροφιά που εκείνοι μου κρατούσαν τα βράδια στην καφετέρια, αλλά και η σύστασή τους για μένα σε άλλες παρέες, δεν ήταν αρκετά για να ξεπεραστεί η επιφυλακτικότητά των ντόπιων για το πρόσωπό μου και οι κουβέντες που ανταλλάσσαμε περιοριζόντουσαν σε τυπικούς και ψυχρούς χαιρετισμούς. Στην αρχή πίστεψα ότι ενδεχομένως να έφταιγε η εξωτερική μου εμφάνιση για εκείνες τις πρώτες τους αντιδράσεις. Αφορμή για εκείνη την σκέψη μου ήταν μια στιχομυθία που έτυχε να ακούσω ένα βράδυ μεταξύ δύο ηλικιωμένων κατοίκων της κοινότητας, στο καφενείο:

*-Ποιο είναι αυτό το παιδί;»*

*-«Ξένος. Έχει έρθει να γράψει ένα βιβλίο για την περιοχή.»*

*-«Τι βιβλίο;»*

*-«Δεν ξέρω. Είναι από το πανεπιστήμιο.»*

*-«Από το πανεπιστήμιο μπορεί να είναι αλλά έχει μακριά μαλλιά.»*

*-«Ε και; Και ο Χριστός μακριά μαλλιά είχε.»*

Όμως, παρά την απόφαση που πήρα να αλλάξω την εμφάνισή μου (κοπή των μαλλιών), η συμπεριφορά τους δεν παρουσίασε θεαματικές αλλαγές και όπως

αποδείχτηκε, εκ των υστέρων, η αλλαγή της εξωτερικής μου εμφάνισης ήταν το λιγότερο που έπρεπε να κάνω για να διαμορφώσω σχέσεις οικειότητας και εμπιστοσύνης, ώστε να μου επιτρέψουν να έχω πρόσβαση στην καθημερινότητα της συλλογικής τους ζωής.

Είχαν περάσει μήνες από την άφιξή μου και η προσπάθεια μου να διεισδύσω και να συμμετάσχω στον μικρόκοσμο τους, δεν έβρισκε ανταπόκριση. Νιώθοντας αποκαρδιωμένος κατέληξα να περιορίσω τις δημόσιες εμφανίσεις μου. Από την στάση αυτή με απέτρεψε ο Πάρις, ο οποίος είχε συνειδητοποιήσει τη σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων που επεδίωκα να δημιουργήσω. Οι παραινέσεις του συνοψίζονταν σε μια φράση απόλυτη και αυστηρή: *«δεν πρέπει να περιμένεις πότε θα βγω εγώ. Πρέπει να βγαίνεις κάθε βράδυ να σε μάθει ο κόσμος. Να σε συνηθίσει το μάτι τους»*. Έπρεπε λοιπόν «να με συνηθίσει το μάτι τους» κατά τον Πάρι ή όπως θα έλεγε ο B. Malinowski, «να απλώσω τα δίκτυα στο σωστό μέρος» όπως θα έκανε κάθε καλός εθνογράφος (Malinowski, 1961).

Εκείνο που, γενικά, χαρακτήρισε τα πρώτα στάδια της παραμονής μου στην κοινότητα ως «ξένου», ήταν η αμήχανη, καχύποπτη και αδιάφορη στάση των περισσότερων κατοίκων της κοινότητας για το ερευνητικό μου έργο. Παράλληλα, κάθε νέα μου γνωριμία συνοδεύονταν από τα ίδια περίπου σχόλια: *«Δεν έχει τίποτα να δεις εδώ, παρά μοναχά χωράφια»*.

Από όποια οπτική γωνία και αν δει κανείς τις πρώτες αντιδράσεις των κατοίκων του χωριού, το σίγουρο είναι ότι αποτέλεσαν, μια αμυντική και επιφυλακτική στάση από μέρους τους για την παρουσία μου ανάμεσά τους. Ακόμα και η δημοσιοποίηση κάποιας μικρής αγροτικής μου καταγωγής, την οποία επικαλέστηκα ως κοινό πολιτισμικό κώδικα για να γίνω ευκολότερα αποδεκτός, δεν καρποφόρησε καθώς ήταν στερεότυπη και επιφυλακτική η αντίδρασή τους: *«Αγρότης*



*και Αθηναίος γίνεται;». Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κάτοικοι της Δροσοπηγής δεν ήταν η πρώτη φορά που έρχονταν σε επαφή με έναν «ξένο», του οποίου η επιστημονική ιδιότητα σχετίζονταν με δραστηριότητες και σχέσεις της καθημερινότητάς τους. Τουναντίον, ενταγμένη η κοινότητα αρκετά χρόνια πριν στο διεθνές αγροβιομηχανικό σύμπλεγμα, τα μέλη της είχαν εξοικειωθεί με την παρουσία διάφορων εξωτοπικών αποστολών από επιστήμονες και εμπόρους όπως γεωπόνοι και οικονομοτεχνικοί σύμβουλοι, προμηθευτές μεγάλων αλυσίδων σούπερ μάρκετ αλλά και αντιπρόσωποι ξένων εταιριών εμπορίας γεωργικών μηχανημάτων.*

Κατά συνέπεια, η παρουσία ενός ακόμα ερευνητή που θα μελετούσε κάποιες διαστάσεις της αγροτικής τους ζωής, θεωρητικά δεν θα έπρεπε να δημιουργεί τόσες επιφυλάξεις και αναστολές. Παρόλα αυτά, κοινό στοιχείο στις περισσότερες συμπεριφορές τους ήταν ουσιαστικά οι έμμεσες παραινέσεις τους για την αποτροπή της παραμονής μου εκεί. Αποτροπή όμως από τί; Και για ποιόν λόγο; Ποιά ήταν η διαφορά της δικής μου αποστολής και παρουσίας εκεί με την αντίστοιχη των άλλων επιστημόνων; Τι νοηματοδοτούσε για εκείνους η ενοικίαση του σπιτιού, η καθημερινή μου παρουσία ανάμεσά τους και η δήλωσή μου προς εκείνους ότι θα μείνω για μεγάλο χρονικό διάστημα κοντά τους; Τί σήμαινε η εμπλοκή μου σε πολιτισμικά δρώμενα, σημαντικά ή ασήμαντα, της συλλογικής τους ζωής; Πόσο δύσκολο ήταν να μελετήσω και να κατανοήσω ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές του πολιτισμικού τους σύμπαντος, οι οποίες για εκείνους ήταν καθημερινές και αυτονόητες και που ενδεχομένως θεωρούσαν ότι εγώ τις γνωρίζω, ήδη, καθώς μοιραζόμασταν έναν «οικείο» πολιτισμό κάτι που θα σήμαινε την ευκολότερη εκατέρωθεν προσέγγιση. Ποιόν τρόπο, λοιπόν, και ποιους κοινούς πολιτισμικούς κώδικες επικοινωνίας έπρεπε να ανακαλύψω για να διανύσω την απόσταση που με χώριζε από εκείνους; Τελικά, πόσο πραγματικά «οικείος» ήταν σε

μένα ο μικρόκοσμος της καθημερινότητάς τους; Πώς θα κατάφερνα να τους πείσω ότι το ενδιαφέρον μου για τα αγροτικά δρώμενα ήταν αληθινό; Πώς θα γινόταν να μου εκμυστηρευθούν, να μου εξομολογηθούν και να μου δείξουν εμπιστοσύνη; Τί άλλο έπρεπε να κάνω πέρα από το να κόψω τα μαλλιά μου; Τελικά πόσο μακριά και πόσο κοντά από μένα ήταν οι «άλλοι» ή «εγώ» από «εκείνους»;

### 3.3 Ένταξη ή αποδοχή;

Στην πορεία αποδείχτηκε πως οι απαντήσεις που προσπαθούσα να δώσω σε εκείνα τα ερωτήματα, ουσιαστικά εμπεριέχονταν στα ίδια τα εμπειρικά δεδομένα της συμμετοχικής παρατήρησης και ότι μέσα από την καθημερινή μου επαφή με τους κατοίκους θα έφτανα στην ερμηνεία και την κατανόηση των κοινωνικών τους συμπεριφορών. Προς αυτή ακριβώς την κατεύθυνση εξελίχθηκε και μια νέα γνωριμία ένα βράδυ στο καφενείο. Ύστερα από αρκετές απογοητεύσεις, αποδέχτηκα με ανακούφιση την πρόσκληση δύο νέων της κοινότητας να καθίσω στο τραπέζι τους για ένα κέρασμα. Εκείνοι έδειξαν να θέλουν να επικοινωνήσουν μαζί μου και άρχισαν να εκφράζονται κάπως πιο ελεύθερα σε σχέση με όσους είχα, ήδη, γνωρίσει. Με ρώτησαν αν μου άρεσε το χωριό τους και ποιός ήταν ο λόγος της παραμονής μου εκεί. Εγώ, επηρεασμένος από την πολυήμερη «απραξία» και απελπισμένος από την μη ανταπόκριση των προηγούμενων μηνών υπέπεσα σ' ένα μεθοδολογικό σφάλμα καθώς άρχισα κάπως άτεχνα και βιαστικά να κουβεντιάζω και να ρωτάω για τα χωράφια, τις δραστηριότητές τους, τις σχέσεις μεταξύ τους και γενικά λεπτομέρειες για την καθημερινή τους ζωή. Στη διάρκεια της συνομιλίας μας αναφέρθηκαν στις σχέσεις μεταξύ των παραγωγών διατυπώνοντας την άποψη πως: *«Υπάρχει μεγάλος ανταγωνισμός ανάμεσά μας. Ο θάνατός σου η ζωή μου»*. Εκείνη τη στιγμή μια παρέα από μεσήλικες θαμώνες που καθόταν στο διπλανό τραπέζι και άκουγαν την κουβέντα

μας παρενέβησαν με μια κάπως αυστηρή σύσταση προς τους δύο νέους συνομιλητές μου λέγοντας: *«Μην του λέτε τέτοια πράγματα και μας κάνει ρεζίλι στην Αθήνα»*. Ακολούθησε μια παύση και για λίγα δευτερόλεπτα δεν ειπώθηκε τίποτα. Λίγο μετά η συμπεριφορά των δύο νέων ήταν πολύ διαφορετική σε σχέση με πριν. Η διάθεση επικοινωνίας τους μαζί μου, η άνεση και η χαλαρότητα της μέχρι τότε στάση τους είχαν αντικατασταθεί με τη σοβαρότητα και την τυπικότητα που χαρακτήριζαν τη συμπεριφορά των περισσότερων κατοίκων απέναντί μου. Τί είχε αλλάξει στα τελευταία λεπτά της συζήτησης με τους δύο συνομιλητές μου; Μήπως η απόκλιση της συμπεριφοράς των δύο νέων από την επιφυλακτική στάση των Δροσοπηγιωτών για την παραμονή μου εκεί έθετε ζητήματα εκπροσώπησης της κοινότητας προς τα «έξω»; Υπήρχαν μήπως ορισμένες κοινωνικές δραστηριότητες και συμπεριφορές που με κάποια λογική οι κάτοικοι θεωρούσαν ότι δεν θα έπρεπε να τις μάθω;

Η άποψη των δυο νέων για τα προσωπικά συμφέροντα, τα ιδιοτελή κίνητρα και τον ανταγωνισμό μεταξύ των παραγωγών που διαπνέει και άλλες πτυχές της ζωής των Δροσοπηγιωτών συνιστούσε μια «οικεία γνώση» σε εκείνους και άγνωστη σε εμένα. Η κοινοποίησή της προς έναν ξένο, τον οποίο κανείς δεν γνώριζε, θα μπορούσε πιθανόν να ανατρέψει την εικόνα μιας «ειδυλλιακής αγροτικής κοινότητας» (Bell, 2006). Μιας κοινότητας στην οποία θεωρείται ότι επικρατούν σχέσεις αμοιβαιότητας και αλληλοσυμπάρστασης και συναισθηματικοί δεσμοί συντροφικότητας μεταξύ των μελών της. Κατά συνέπεια, και σύμφωνα με αυτήν την λογική, η επιφυλακτικότητα, η καχυποψία και η απόσταση που κρατούσαν οι περισσότεροι κάτοικοι όταν προσπαθούσα να τους προσεγγίσω, θα μπορούσαν να ερμηνευθούν από το γεγονός ότι ,μέχρι εκείνη την ώρα, για εκείνους δεν ήμουν κατατάξιμος σε καμία εντόπια κοινωνική κατηγορία. Ήμουν απόμακρος όχι μόνο από τον οικείο κοινωνικό τους χώρο αλλά, και από οποιοδήποτε πλαίσιο των

πολιτισμικών σχέσεων και ιδεολογιών τους, μέσα από το οποίο εκείνοι αυτοπροσδιορίζονταν, και στο οποίο, εγώ επιζητούσα να έχω πρόσβαση. Οι περισσότεροι με είχαν κατατάξει νοηματικά «έξω» από την κοινότητα με την ιδιότητα του «απόμακρου» παρόλο που τυπικά και γεωγραφικά ήμουν ανάμεσά τους. Ουσιαστικά, η πρόσληψή τους για μένα ήταν μια κοινωνική «κατασκευή» του «ξένου», με την έννοια του μη γνώριμου και του μη κοντινού σε εκείνους, άρα και ακατάλληλου να έχω γνώση για βασικές διαστάσεις των κοινωνικών τους σχέσεων, των συμπεριφορών και του τρόπου ζωής τους και, κατά συνέπεια, «επικίνδυνου» στο να κλονίσω την «ειδυλλιακή» εικόνας της κοινότητας που επιθυμούσαν να προβάλλουν προς τα έξω (Herzfeld, 1998, σελ. 56-62, 231-235).

Η παρουσία μου, εκεί έπρεπε πλέον να ενισχυθεί από την άμεση και ουσιαστική εμπλοκή μου και σε άλλες εμπειρίες της καθημερινότητάς τους. Αξιοποιώντας τη γνωριμία μου και την καλή σχέση που είχα αναπτύξει με τον Πάρι, τον παρακάλεσα όποτε πηγαίνει στα χωράφια του για διάφορες εργασίες να με παίρνει μαζί του. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα έγινα η μόνιμη συντροφιά του σ' όλες σχεδόν τις αγροτικές δραστηριότητες όπως το όργωμα, το φρεζάρισμα, τη λίπανση των χωραφιών και το πότισμα. Όποτε συναντιόμαστε με άλλους παραγωγούς, μπορούσε κανείς να διακρίνει στα πρόσωπά τους έναν αλλόκοτο συνδυασμό έκπληξης και χαμόγελου που προκαλούσε η παρουσία μου δίπλα στον Πάρι. Ενίοτε άρχιζαν και κάποια περιπαιχτικά σχόλια: *«Τι έγινε Πάρι πήρες βοηθό; Τούτη την χρονιά θα έχεις πολύ και καλή σοδειά γιατί το χωράφι σου είναι σκαμμένο επιστημονικά από επιστήμονα»*. Οι μέρες περνούσαν και η παρουσία μου επάνω στο τρακτέρ του Πάρι είχε γίνει πια γνώριμη και οικεία από τους περισσότερους, σε βαθμό που όταν μας αντίκριζαν στον κάμπο από μακριά, προσπαθούσαν να διακρίνουν αν είμαι μαζί του για να με χαιρετήσουν. Σταδιακά, μάλιστα, άρχιζαν να

με προσκαλούν στις δουλειές τους, καθένας ξεχωριστά, επικαλούμενοι τις διαφορετικές τεχνικές που χρησιμοποιούσαν σε σχέση με κάποιους άλλους. Δεν περνούσε ημέρα που να μην επισκεφτώ το χωράφι ή την αποθήκη κάποιου Δροσοπηγιώτη για να μάθω, όπως έλεγαν, *«τί θα πει αγροτιά από κοντά»*. Τα βράδια στην καφετέρια δεν ήταν, πια, όπως τις πρώτες μέρες της παραμονής μου στην κοινότητα. Κάτι είχε αλλάξει, μιας και αποδεχόμουν περισσότερες προσκλήσεις για τσίπουρο από παρέες που μου ζητούσαν να τους περιγράψω τις εμπειρίες μου από την ημέρα που πέρασε. Και όταν μερικά από τα ρούχα που χρησιμοποιούσα άρχιζαν όλο και περισσότερο να μοιάζουν με τα δικά τους (λασπωμένα), ακολουθούσε η στερεότυπη έκφραση από μέρους τους: *«Είδες τί τραβάμε εμείς οι αγρότες; Αυτά να τα γράψεις στο βιβλίο σου»*.

Η εγγύτητα που άρχισε σταδιακά να διαμορφώνεται μεταξύ εμού και των κατοίκων προέκυπτε μέσα από την εντατική διείσδυσή μου σε καθημερινές αγροτικές τους εργασίες και συντέλεσε στην μείωση της επιφυλακτικότητας που είχαν εκφράσει στις αρχές. Από απλός παρατηρητής είχα μετατραπεί σε άμεσο εμπλεκόμενο και η απλή καταγραφή της πράξης είχε γίνει για εμένα ένα μικρό σωματικό και κοινωνικό βίωμα.

Αν και αισθανόμουν ότι διεισδύω μικρόκοσμο τους αλλά, παρόλα αυτά, διέκρινα ότι εξακολουθούσε να υπάρχει μια μικρή επιφύλαξη. Σαν να τους εμπόδιζε κάτι και όπως χαρακτηριστικά διατύπωσε ένας νέος της κοινότητας: *«Είσαι 7 μήνες εδώ στο χωριό και ακόμα δεν μπορώ να εκφραστώ ελεύθερα μαζί σου. Όποτε κάνουμε παρέα νιώθω ένα μάγκωμα. .... Περιορίζω την συμπεριφορά μου. Για παράδειγμα δεν βρίζω για να μην με παρεξηγήσεις. Πιέζομαι να συμπεριφέρομαι διαφορετικά. Δεν μου δίνεις και εσύ λίγο θάρρος. Η συγκεκριμένη επισήμανση με έκανε να συνειδητοποιήσω ότι η παρουσία μου σε καθημερινές αγροτικές δραστηριότητες δεν*

επαρκούσαν για την εδραίωση περαιτέρω σχέσεων “οικειότητας”. Κινδύνευα, λόγω της εκλαμβανόμενης “σοβαρότητάς μου” -συνυφασμένης μάλλον με την πανεπιστημιακή μου ιδιότητά- να μην μου αποκαλυφθούν σημαντικές εκφάνσεις της συμπεριφοράς τους. Κατά συνέπεια, η βιωματική μου εμπλοκή έπρεπε να συνδυαστεί και με την υιοθέτηση πολλαπλών πολιτισμικών κωδίκων και συμπεριφορών που να εξασφαλίζουν πιο ουσιαστική επικοινωνία μαζί τους.

Παράλληλα λοιπόν, και σε ένα άλλο επίπεδο, ενδιαφέρθηκα να διεισδύσω και σε θέματα που αφορούσαν άλλες εκφάνσεις του εαυτού τους, όπως τα γρήγορα αυτοκίνητα, ή να ακολουθήσω παρέες αγροτών για διασκέδαση σε «μοδάτα» μαγαζιά της Αθήνας, ή σε νυχτερινά επαρχιακά μπαρ της ευρύτερης περιοχής. Άρχισα να κατανοώ, ότι έπρεπε ν’ αλλάξω και να διαβώ μια πορεία δοκιμασίας και διαβατήριας τελετής για να γίνω κατά κάποιον τρόπο «δικός». Ανιχνεύαμε ο «ένας» τον «άλλον» και καθορίζαμε την συμπεριφορά μας ανάλογα με το τι έκανε ή τι δεν έκανε ο «άλλος». Οικοδομούνταν σταδιακά ένα πλέγμα στενότερων σχέσεων στο βαθμό που άρχισαν όλοι να διεκδικούν την γνωριμία μου και να παρεξηγούνται όταν λησμονούσα να χαιρετήσω ορισμένους στην καφετέρια: *«γιατί εμάς δεν μας μιλάς; Δεν μας καταδέχεσαι;»*. Ενώ στην αρχή, οι χαιρετισμοί που ανταλλάσσαμε μεταξύ μας ήταν ψυχροί και τυπικοί, έπειτα από μερικούς μήνες, έπρεπε κάθε φορά που επισκεπτόμουν την καφετέρια να απευθύνω χαιρετισμό σε όλους όσοι ήταν εκεί και, κυρίως, να απευθύνομαι σε ορισμένους, πια, μόνο στον ενικό: *«Όχι κύριε Γιώργο. Γιώργο σκέτο. Εδώ είμαστε όλοι χωριό. Και εσύ χωριό είσαι τώρα. Το μάτι του χωριού σταμάτησε να σε βλέπει. Έδωσες εξετάσεις και τις πέρασες. Αλλά εσύ δεν ξέρεις ούτε πότε τις έδωσες ούτε πότε τις πέρασες»*.

Ήμουν και «εγώ χωριό» κατά την έκφραση του Γιώργου, ή μάλλον, δεν ήμουν πια ο «απόμακρος» και ο «ξένος», αλλά ο «γνωρίμος» και «οικείος» ανάμεσά τους.

Τόσο «γνώριμος» που με ήξεραν ακόμα και άνθρωποι που συναντούσα για πρώτη φορά: «Ξέρω, ξέρω έχω μάθει για σένα. Μου έχουν μιλήσει οι άνθρωποι από την καφετέρια». Οι γνωριμίες εκείνες με έκαναν να αναθεωρήσω ορισμένα από τα συμπεράσματα για την μη ανταπόκριση των κατοίκων τις πρώτες ημέρες. Στην πραγματικότητα υπήρξε ανταπόκριση, αλλά σε ένα διαφορετικό επίπεδο. Η παρουσία μου στην καφετέρια, και στους άλλους χώρους της κοινότητας σε συνδυασμό με την επιφυλακτικότητα και την καχύποπτη στάση που εισέπραττα στην αρχή, ήταν μια δυναμική διαδικασία ζύμωσης και ωρίμανσης των εκατέρωθεν σχέσεων μέσω του δικού τους ελέγχου. Από παρατηρητής είχα γίνει παρατηρούμενος. «Το μάτι του χωριού με έβλεπε», όπως είχε πει ο πληροφορητής μου. Υπήρχε μια δυναμική σχέση κοινής δοκιμασίας και διαντίδρασης μεταξύ εμού και των ντόπιων. Δοκιμάζονταν και εκείνοι, όπως και εγώ, υπό το πρίσμα μιας διαρκούς διαδικασίας διερεύνησης και εξαγωγής συμπερασμάτων του «ενός» έναντι του «άλλου». Εκ των υστέρων, αποδείχθηκε πως η απραξία μου, τον πρώτο καιρό, ήταν μια πάρα πολύ δημιουργική περίοδος. Ουσιαστικά έχτιζα χωρίς να το καταλάβω, μια εικόνα, η οποία ενισχύθηκε από την επίμονη εμπλοκή μου στην καθημερινή τους ζωή και η οποία στο μέλλον θα ανέτρεπε την εικόνα του «υπέρμετρα σοβαρού» του «απόμακρου» και του μη «οικείου».

Όταν πλέον είχαν αρθεί οι διαχωριστικές γραμμές της επιφύλαξης και της καχυποψίας, η αδιαφορία τους άρχιζε να μετατρέπεται σε ερωτήματα για το ποιός ακριβώς είμαι, από πού ερχόμουν και τί γύρευα εκεί. Η μεγαλύτερη, όμως, απορία τους αφορούσε το πώς επέλεξα το δικό τους χωριό και όχι κάποιο άλλο της περιοχής. Στην απάντηση μου, ότι η κοινότητα τους παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία καλλιεργειών όπου απασχολούνταν πολλοί μετανάστες, η αντίδρασή τους ήταν χαρακτηριστική:

*«Α, μάλιστα.. Έμαθες που έχει ψωμί και ήρθες. Ίδιο δρόμο με τον Πακιστανό ακολούθησες».*

Ήμουν λοιπόν και εγώ ένας «μετανάστης», που αναζητούσα να «εργαστώ» πλάι τους. Επιζητούσαν και εκείνοι με κάποιον τρόπο να αποκτήσουν πρόσβαση και γνώση για την δική μου ζωή. Είχα διανύσει αρκετό χρονικό διάστημα στην κοινότητα και δεν αντιμετώπιζα πλέον άρνηση σε ότι ήθελα να μάθω.

Η αναμονή, η προσδοκία επικοινωνίας μου και οι συνενυρέσεις μου με τους κατοίκους του χωριού, συνεπάγονταν ουσιαστικά μια δοκιμασία αδιάκοπου επαναπροσδιορισμού των ορίων μου, μέσα στα οποία εγώ έπρεπε να κινηθώ, εκθέτοντας τον εαυτό μου σε παράλληλα και συμπληρωματικά ταυτόχρονα επίπεδα κοινωνικής αλληλεπίδρασης και υιοθετώντας διαφορετικούς, κάθε φορά, πολιτισμικούς κώδικες επικοινωνίας. Η δημιουργία πολλαπλών τρόπων συνάντησης ήταν απόρροια του εγχειρήματός μου, να προσεγγίσω, «από τα μέσα», «σημαντικές» και «ασήμαντες» πτυχές της καθημερινότητάς τους. Πράγματι, η καθημερινή παρουσία μου ανάμεσά τους, η δυνατότητα διαχείρισης -από ένα σημείο και έπειτα- των σχέσεων μου μαζί τους, η αμεσότητα και ζωντάνια των επαφών μου εκεί και, γενικά, η ενσώματη και «ψυχική» μου εμπάπτιση στην «ετερότητα», ανέδειξαν διαστάσεις της εθνογραφικής έρευνας, ξεχωριστής εμπειρίας και αξίας. Παράλληλα, όμως, μέσα από την συγκεκριμένη εγγύτητα της συμβίωσης προέκυπταν προβλήματα σ' ένα άλλο επίπεδο και ειδικότερα σε εκείνες τις περιπτώσεις που αναγκαζόμουν να πορευθώ προς την αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη που χρησιμοποιούσα για να τους προσεγγίσω..

Όταν πλέον έπαψαν να υπάρχουν οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στον «άγνωστο ξένο» και τον «οικείο», η έκφραση του Δροσοπηγιώτη προς εμένα, «εδώ είμαστε όλοι χωριό, και εσύ είσαι χωριό» αποκτούσε βαρύνουσα σημασία. Αυτές οι



απόψεις τους και ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονταν, ουσιαστικά έθεταν «εμένα», τον «γνώριμο», τον «οικείο», τον «εαυτό», με λίγα λόγια τον «δικό τους», προ των ευθυνών μου. Στην πραγματικότητα, ισοδυναμούσαν με μια δέσμευσή μου και υποδείκνυαν μια έμμεση προειδοποίησή τους για τη σωστή προβολή του χωριού προς τα «έξω», αφού πια και «εγώ ήμουν χωριό». Αυτό ακριβώς το νόημα είχαν οι παραινήσεις ορισμένων παραγωγών της κοινότητας προς εμένα, παραμονές του εκπαιδευτικού ταξιδιού των φοιτητών του Παντείου<sup>4</sup> στην κοινότητα, το τελευταίο καλοκαίρι της παραμονής μου εκεί και που συνοπτικά περιέχονταν στη φράση: «*Σε παρακαλούμε μην ανοίξεις κουβέντα για φυτοφάρμακα και μετανάστες*<sup>5</sup>». Αυτή η παραίνεση των παραγωγών προς εμένα αποκαλύπτει ότι είχε ήδη γίνει κατανοητό από τους παραγωγούς ότι εγώ, ως «δικός τους», ως «ένας από αυτούς» γινόμουν εκείνη την συγκεκριμένη χρονική στιγμή ένας διαμεσολαβητής τους προς τα «έξω» άρα και εκπρόσωπος της έξωθεν καλής εικόνας και ομαλής κοινωνικής δραστηριότητας του χωριού. Ταυτόχρονα, όμως, ήμουν και κάτοχος της «οικείας» τους γνώσης, μέρος της οποίας εγώ, δεν μου επιτρεπόταν να γνωστοποιήσω προς τα έξω, επειδή «και εγώ ήμουν χωριό». Στην πραγματικότητα, οι παραινήσεις τους να μην δημοσιοποιήσω ένα κομμάτι της «κοινωνικής τους γνώσης» αποτελούσαν την έμμεση παραδοχή τους ότι εγώ πια γνωρίζω, και γνωρίζω καλά.

Προς την ίδια κατεύθυνση προσανατολιζόνταν και η προσδοκία αρκετών να διαβάσουν το «βιβλίο» που θα έγραφα και που συνοδευόταν από μια αυστηρή προτροπή *«μόνο καλά λόγια για το χωριό. Τίποτα να μην γράψεις κακό»*.

---

<sup>4</sup> Το συγκεκριμένο ταξίδι οργανώθηκε από το Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, τον Μάιο του 2002, με σκοπό να βοηθήσει τους προπτυχιακούς φοιτητές να σχηματίσουν από κοντά μια πρώτη και ενδεικτική εικόνα του ερευνητικού έργου ενός ανθρωπολόγου.

<sup>5</sup> Η χρήση των φυτοφαρμάκων στην παραγωγική διαδικασία αποτελεί μια φυσιολογική γεωργική δραστηριότητα απανταχού των παραγωγών. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις μη ορθολογικής χρήσης τους. Από την άλλη, οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς και τους αλλοδαπούς αγρεργάτες συχνά αποβαίνουν σε όφελος των πρώτων, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις παραπέμπουν σε προκαπιταλιστικά συστήματα εργασιακών σχέσεων (Πέτρου, 2008). Ωστόσο και τα δύο θέματα αποτελούν ζητήματα ταμπού και «απαγορεύεται» να δημοσιοποιηθούν και μάλιστα ενώπιον «αγνώστων».

Η εγγύτητα της συμβίωσης που είχε διαμορφωθεί από τη μακροχρόνια παραμονή μου εκεί, έθετε και ζητήματα αποστασιοποίησης, αντικειμενικότητας (της όποιας αντικειμενικότητας) και επαναξιολόγησης των ορίων που έπρεπε να κινηθώ ως ερευνητής.<sup>6</sup> Από τη μια βρισκόμουν με λερωμένα ρούχα μαζί τους μέσα στις λάσπες του χωραφιού. Εκεί ήμουν ο «δικός», ο «γνώριμος» και βίωνα «τί τραβάμε εμείς οι αγρότες» και «τί θα πει αγροτιά από κοντά», τα οποία «έπρεπε να τα βάλω μέσα στο βιβλίο μου». Από την άλλη όμως, έπρεπε να διανύσω την αντίθετη απόσταση προκειμένου, (πέρα από συναισθηματισμούς), να στοχαστώ και με επιστημονικά κριτήρια να αξιολογήσω την παρουσία εκατοντάδων μεταναστών για χειρωνακτικές εργασίες που οι ντόπιοι πλέον απαξιώνουν ως υποδεέστερες. Από την μια πλευρά, έπρεπε «να γράψω στο βιβλίο καλά λόγια για το χωριό» και από την άλλη ήμουν και κάτοχος μιας συγκεκριμένης «οικείας γνώσης» που δεν επιτρεπόταν να δημοσιοποιήσω προς τα έξω.

Η εμπλοκή μου στη διαδικασία ανάδειξης των εθνογραφικών δεδομένων αποτέλεσε ουσιαστικά ένα συνεχές «πήγαινε-έλα» μεταξύ προσέγγισης του «άλλου» και ταυτόχρονα αποστασιοποίησης. Ήταν ένα μια κοπιαστικό «ταξίδι» τήρησης ισορροπιών ανάμεσα στο ρόλο του εθνογράφου, του άμεσα εμπλεκόμενου συμμετέχοντα και του «εξωτερικού αντικειμενικού παρατηρητή». Πόσο αποστασιοποιημένος και αντικειμενικός μπορούσα να υπάρξω, όταν οι «άλλοι» που είχα απέναντί μου, εμφανίζονταν κάθε φορά με διαφορετικές συμπεριφορές και ανάλογα με τις περιστάσεις; Η ποικιλομορφία των ιδιοτήτων που επικαλούνταν αρκετοί από τους αγρότες για τον εαυτό τους (γλετζέδες, άξιοι παραγωγοί, προκομμένοι, ψαγμένοι, καινοτόμοι, επιχειρηματίες, κλπ.) και η ρευστότητα που

---

<sup>6</sup> Πρβλ. Χ. Βεΐκου (1998, σελ. 98). «Το να αυτο-εγκαλείσαι ξένος σ' έναν οικείο τόπο σημαίνει μια νοητική ασηρότητα, μια τεχνητή αποξένωση και μια εκούσια εσωτερική μοναξιά, που περικλείουν πολλές λογικές, συναισθηματικές και συνειδησιακές παγίδες για την γνησιότητα και την αυθεντικότητα της παραγόμενης ερμηνείας».

χαρακτήριζε τις όποιες απόπειρες αυτοκαθορισμού και ετεροκαθορισμού τους, εντάσσονταν στην πολυσυνθετότητα που αποκτούσε κάθε φορά η εκπροσώπηση του εαυτού τους (Goffman, 1996). Ως εκ τούτου, έπρεπε και εγώ να επαναπροσδιορίζω κάθε φορά τον «εαυτό μου» ανάλογα με τις περιστάσεις και ανάλογα ποιούς «άλλους» έπρεπε να προσεγγίζω και από ποιούς «άλλους» έπρεπε να αποστασιοποιηθώ ώστε να αντικειμενοποιήσω τα εμπειρικά μου δεδομένα.

Η δυσκολία των προηγούμενων μηνών στο να προσεγγίσω καθημερινές πτυχές της ανθρώπινης ζωής και εμπειρίας είχε αμβλυνθεί σε σημαντικό βαθμό. Αυτό βεβαίως δεν σήμαινε ότι δεν προέκυπταν δυσκολίες που σχετίζονταν με την πολυπλοκότητα που διέκρινε τις κοινωνικές τους συμπεριφορές, οι οποίες ήταν απόρροια της ρευστότητας που χαρακτήριζε την πολιτισμική τους ταυτότητα και που συνδέονταν με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές της ευρύτερης κοινωνίας. Αυτό εξάλλου, αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό μιας εθνογραφικής έρευνας όπου ποικίλες πολιτισμικές συμπεριφορές και διαλεκτικές σχέσεις συγκροτούν τα πεδία ζύμωσης της πολιτισμικής ετερότητας την οποία ο ερευνητής με το εθνογραφικό του έργο καλείται να περιγράψει και να αναδείξει έτσι ώστε αυτή να συγκριθεί στο δυναμικό γίνεσθαι της «μεταβαλλόμενης κοινωνικής πραγματικότητας».

### *3.4 Η αποχώρηση*

Είχαν περάσει 18 μήνες παραμονής μου στη Δροσοπηγή. Ο χρόνος της επιτόπιας έρευνας είχε πια φτάσει στο τέλος του και εγώ έπρεπε να αποσυρθώ. Θα μπορούσα να πω ότι, η διαδικασία αποχώρησής μου συνοδεύτηκε από την ίδια περίεργη ατμόσφαιρα που συνάντησα με τον ερχομό μου στην κοινότητα με κυρίαρχη την αίσθηση της αμηχανίας που υπήρχε μεταξύ εμού και των κατοίκων της

Δροσοπηγής. Οι παραινέσεις τους, τη στιγμή της αποχώρησής μου ήταν χαρακτηριστικές: «να έρχεσαι να το βλέπεις το χωριό που και που. Σε συμπάθησε ο κόσμος εδώ. Αυτό μην το ξεχάσεις». Το ταξίδι που είχε, πια φτάσει στο τέλος του, υπήρξε κοπιαστικό και ανέλπιστα μακρύ, αλλά συνάμα μοναδικό και μαγευτικό.

Οι ανθρώπινες σχέσεις που δημιουργήσαμε από κοινού εγώ και οι κάτοικοι της κοινότητας απέκτησαν μια ξεχωριστή «αυθεντικότητα» για όσο χρόνο διήρκεσαν. Η συναισθηματική φόρτιση των παραινέσεών τους τη στιγμή της αποχώρησής μου με κάνει να πιστεύω ότι και για εκείνους το ταξίδι να ήταν εξίσου μοναδικό<sup>7</sup>. Οι τελευταίες αυτές φράσεις τους αποτελέσαν το επιστέγασμα της οικειότητας που είχε δημιουργηθεί ανάμεσά μας όλο το προηγούμενο διάστημα. Ταυτόχρονα αποδείκνυαν ότι είχα καταφέρει να τους πλησιάσω αρκετά ή καλύτερα *μου είχαν επιτρέψει* να τους πλησιάσω τόσο, όσο εκείνοι ήθελαν. Κυρίως όμως, μου υπέδειξαν τον τρόπο να τους προσεγγίσω. Έτσι το ερώτημα που παραμένει ακόμα, είναι κατά πόσο η εγγύτητα που επέτρεψαν εκείνοι να δημιουργηθεί, επαρκούσε πραγματικά για να αντιληφθώ το περιεχόμενο των σχέσεών τους και να ερμηνεύσω τις συμπεριφορές τους στο μικρόκοσμο του πολιτισμικού τους γίνεσθαι.

Η αμεσότητα των διαπροσωπικών σχέσεων που συνεπάγεται η συμμετοχή από τα μέσα στα κοινωνικά δρώμενα της κοινότητας συνέβαλε άμεσα, όχι μόνο στην διαδικασία σύλληψης ενός διαφορετικού τρόπου ζωής, αλλά, κυρίως, στην συνειδητοποίηση της ύπαρξης μιας πολιτισμικής ετερότητας που βρίσκεται καθημερινά δίπλα μας.

Παρόλα αυτά, υπήρξαν και περιπτώσεις όπου δεν κατέστη δυνατό να περιγράψω κορυφαίες καθημερινές εμπειρίες που έζησα εκεί γιατί, πολύ απλά, τα λόγια δεν επαρκούν στο να περιγραφούν οι λεπτές αποχρώσεις των διάφορων

---

<sup>7</sup> Ο Evans –Pritchard (1991, σελ. 107) χαρακτηριστικά αναφέρει πως, «ένας ανθρωπολόγος έχει αποτύχει, εκτός εάν, τη στιγμή που θα αποχαιρετήσει τους γηγενείς, υπάρχει και στις δύο πλευρές η θλίψη του αποχωρισμού».

μηνυμάτων από τις μικρές ανεπαίσθητες κινήσεις των ματιών, ο ήχος από το τσούγκρισμα των ποτηριών στην ταβέρνα, η μυρωδιά του χωραφιού μετά την βροχή, το άγνωστο πια στις πόλεις άκουσμα του κούκου, το βουητό του χειμωνιάτικου αέρα στις ρεματιές, και αρκετά ακόμα. Θα μπορούσε ωστόσο, η αξιοποίηση των παραπάνω αισθήσεων να αποτελέσει ένα επιπλέον μέσο μαθητείας ως προς την πληρέστερη και παραστατικότερη αποτύπωση για την «εκεί» εμπειρική πραγματικότητα στο πλαίσιο μιας εθνογραφικής έρευνας (Stoller, 1989 Stoller and Olkes, 2014)<sup>8</sup>.

#### 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το παρόν κείμενο βασίστηκε σε εθνογραφικό υλικό που συνέλεξα από επιτόπια έρευνα σε μια βοιωτική αγροτική κοινότητα. Η εθνογραφική μελέτη μου - ενταγμένη στο θεωρητικό ρεύμα της “ανθρωπολογίας οίκου”- επιχείρησε να εστιάσει στις βασικές πτυχές των σχέσεων που ως κοινωνικός ανθρωπολόγος- ερευνητής, ανέπτυξα με τα μέλη Δροσοπηγής που είχα επιλέξει να μελετήσω. Συμμετέχοντας εκ του σύνεγγυς στη συλλογική ζωή των κατοίκων, κλήθηκα να διερευνήσω τη δυναμική των σχέσεων διαντίδρασης ανάμεσα στους πρωταγωνιστές της εθνογραφικής έρευνας, (εθνογράφος-ερευνώμενοι). Συνάμα, επιχείρησα να αναστοχαστώ σχετικά με την αξία που έχει η συμμετοχή του ερευνητή «από τα μέσα», στη συλλογική ζωή της υπό μελέτης κοινωνίας, για την κατανόηση ενός διαφορετικού τρόπου ζωής.

Η απόπειρα να διεισδύσω στον μικρόκοσμο της καθημερινότητας των συνομιλητών μου ώστε να κατανοήσω τις συμπεριφορές τους, χαρακτηρίστηκε από

---

<sup>8</sup> Οι P. Stoller και S. Olkes (2014, σελ. 465-479), κάνοντας λόγο για “γευστική εθνογραφία” (tasteful ethnography), διευρύνουν τα όρια της εθνογραφικής έρευνας, πέρα από την μελέτη των κοινωνικών σχέσεων, εστιάζοντας στην όσφρηση στη γεύση, στην ακοή και γενικότερα στη χρήση των αισθήσεων ως ένα ακόμα εργαλείο συγκέντρωσης εθνογραφικών δεδομένων.

ποικιλόμορφες διακυμάνσεις των σχέσεών μας. Στο πλαίσιο αυτό, τα ερωτήματα και οι αμφιβολίες που καθημερινά ανέκυπταν στο πεδίο της έρευνας δεν σχετίζονταν μόνο με την «σωστή» κατεύθυνση της ερευνητικής διαδικασίας, ή με την «επιτυχημένη» εστίαση του ανθρωπολογικού βλέμματος ή με την «σωστή» ή «λανθασμένη» -υποκειμενική ή όχι- σύλληψη της κοινωνικής πραγματικότητας.

Τουναντίον, όλα αυτά αποτέλεσαν ένα μόνο μέρος των σχέσεων συμπληρωματικότητας ανάμεσα στον ερευνητή κοινωνικό ανθρωπολόγο και την «κοινωνία υποδοχής», υπό το πρίσμα μιας κοινής δοκιμασίας και διαρκούς διερεύνησης και εξαγωγής συμπερασμάτων του «ενός» έναντι του «άλλου». Ως εκ τούτου ο ανθρωπολόγος καλείται σε αρκετές περιπτώσεις να ισορροπήσει ανάμεσα σε πολιτισμικά προτάγματα της κοινωνίας υποδοχής και σε δικές του συνήθειες και πολιτισμικούς περιορισμούς από τις οποίες συχνά δύσκολα μπορεί ν' αποδεσμευθεί. Οι εν λόγω περιορισμοί, δεν αίρονται ούτε στην περίπτωση που η εθνογραφική έρευνα διεξάγεται «οίκοι». Στη δική μου περίπτωση, η παρουσία μου εκεί απαιτούσε την επίμονη και εντατική βιωματική εμπλοκή μου στις καθημερινές συνήθειες και εμπειρίες των κατοίκων, μέσα από την υιοθέτηση των δικών τους πολιτισμικών κωδίκων. Σε όλη τη διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης οι σχέσεις οικειότητας που δημιούργησα, προϋπέθεταν διαδικασίες μύησής μου στα της κοινότητας δρώμενα, έλεγχο και αξιολόγηση της συμπεριφοράς μου από τα μέλη της και επινόηση -από μέρους μου- τόπων συνάντησης έχοντας συναίσθηση ότι κατά την εθνογραφική έρευνα, δεν υπάρχει για τον ανθρωπολόγο αυτόματος μηχανισμός εμπλοκής και απεμπλοκής του, αλλά αυτό γίνεται ανάλογα με τις περιστάσεις και όταν δεν το περιμένει (Low and Marry, 2010).

Στο πλαίσιο αυτό, αμφιθυμίες, αμφιταλαντεύσεις, και απογοητεύσεις εναλλάσσονταν ανάλογα της δοκιμασίας που χαρακτηρίζει το εκάστοτε στάδιο

μύησης του εθνογράφου-ερευνητή, καθώς από την μια είναι ο «δικός» και την ίδια στιγμή γίνεται ο «ξένος»<sup>9</sup>. Αυτή η διάσταση του επαναπροσδιορισμού του «εαυτού» του ανθρωπολόγου ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις και τα υποκείμενα, αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες πτυχές του ζητήματος της διαχείρισης της δικής μου ετερότητας (Besteman, 2014). Υπό αυτές τις συνθήκες, η προνομιακή θέση ή η εξουσία και ο ηγεμονικός λόγος του ανθρωπολόγου έναντι των συνομιλητών-πληροφορητών του, αρκετές φορές τέθηκαν υπό αμφισβήτηση. Ως εκ τούτου και στην προσπάθειά μου να διαχειριστώ την ετερότητά μου, υποχρεώθηκα - σε αρκετά στάδια της επιτόπιας έρευνας- να πειθαρχήσω σε μια διαδικασία όπου θα έπρεπε να οικοδομήσω δύο νοητικές αποστάσεις και να τις διανύσω αντίθετα. Η πρώτη θα ήταν εκείνη που θα μου επέτρεπε να αποστασιοποιηθώ εγώ (ο εαυτός) από τους συνομιλητές μου, για να μην τους νιώθω κοντινούς, έτσι ώστε αυτό που θεωρούσα οικείο, μέχρι τότε, να αποτελέσει ένα «καινούργιο» και «άγνωστο άλλο» (Γκέφου-Μαδιανού, 2011α, σελ. 383· Βεΐκου 1998, σελ. 97-98). Η δεύτερη ήταν εκείνη που θα βοηθούσε στο να τους πλησιάσω έτσι ώστε να αποβάλουν την «εικόνα» του «απόμακρου», που είχαν οι «άλλοι» σχηματίσει για μένα, και να γίνω ο γνώριμος και ο κοντινός τους. Ουσιαστικά, πρόκειται για δύο διαδικασίες που λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά, με μία, όμως, αξιοσημείωτη διαφορά. Η πρώτη σχετίζεται με τον εσωτερικό κόσμο του ανθρωπολόγου και απαιτεί αποστασιοποίηση από τυχόν συγκινησιακές φορτίσεις και συναισθηματισμούς που προκαλεί το «οικείο» και το «γνώριμο» έτσι ώστε να υπάρξει μια όσο το δυνατό αντικειμενική κρίση για τα δεδομένα. Η δεύτερη, είναι μια εξωτερική διαδικασία και λαμβάνει χώρα στο ερευνητικό πεδίο όπου οι βιωματικές εμπειρίες του

---

<sup>9</sup> Πρβλ. Δ. Γ. Μαδιανού (1993, σελ. 46) «Ο ανθρωπολόγος που εργάζεται οίκοι εμπλέκεται, εν μέρει, και στην μελέτη της δικής του καταγωγής, μελετά, επομένως, και ένα μέρος του εαυτού. Η επιτόπια έρευνα στην πατρίδα φορτίζεται πολλές φορές συναισθηματικά από το γεγονός ότι ο ανθρωπολόγος είναι μεν ο εαυτός, αλλά αποτελεί και μέρος του άλλου, αυτού δηλαδή που μελετά....ο άλλος πρέπει να οικοδομηθεί εντός, αφού πρώτα αποσπαστεί από τον εαυτό, ώστε να μπορεί να παρατηρηθεί».

ανθρωπολόγου από τα «μέσα» συμβάλουν στην διερεύνηση και κατανόηση του «κοινώς νοούμενου».

Σε κάθε περίπτωση, οι σχέσεις μεταξύ του εθνογράφου και των μελών της υπό παρατήρηση κοινωνίας υπόκεινται σε μια δυναμική, η φύση της οποίας αρθρώνεται αναπόφευκτα γύρω από τον τρόπο πρόσληψης, διαχείρισης και επαναπροσδιορισμού της «ετερότητας», του «εαυτού» και του «άλλου» από τους πρωταγωνιστές της έρευνας (ερευνητής-ερευνώμενοι), με τελικό ζητούμενο την από κοινού παραγωγή του εθνογραφικού υλικού.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### *Ελληνόγλωσσα*

Βεΐκου, Χ. (1998). *Το κακό μάτι: Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Dubisch, J. (2004). Σε διαφορετικό τόπο; Ο ανθρωπολόγος ως προσκυνητής. Στο Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας (επιμ.), *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα* (σελ. 221-244). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1993α). Ανθρωπολογία Οίκοι: Για μια κριτική της “Γηγενούς Ανθρωπολογίας”. *Διαβάζω*, 323, σελ. 44-51.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2011α). *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*. Αθήνα: Πατάκης.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2011β). *Πολιτισμός και εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Πατάκης.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2011γ). Εισαγωγή: Η ανθρωπολογική έρευνα μετά την πολιτισμική κριτική. Στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Όψεις Ανθρωπολογικής Έρευνας. Πολιτισμός, ιστορία, αναπαραστάσεις* (σελ. 15-57). Αθήνα: Πατάκης.



Goffman, E. (1996). *Συναντήσεις: Δύο μελέτες στην κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Gurta, A. και Ferguson, J. (2006). Πέρα από την κουλτούρα: Χώρος, ταυτότητα και η πολιτική της διαφοράς. Στο Γ. Κυριακάκης και Μ. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Η προσέγγιση του Άλλου* (σελ.71-101 ). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Evans-Pritchard, E. E. (1991). *Κοινωνική Ανθρωπολογία*. Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Hastrup, K. (2011). Ιθαγενής ανθρωπολογία: Μια αντίφαση στους όρους; Στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού, (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις* (σελ. 337-364). Αθήνα: Πατάκης.

Herzfeld, M. (1998). *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Kuper, A. (2011). Ιθαγενής Εθνογραφία, πολιτική ευπρέπεια και το σχέδιο μιας κοσμοπολιτικής ανθρωπολογίας. Στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία* (σελ.297-36). Αθήνα: Πατάκης.

Marcus, G. (2011a). Τα μετά την κριτική της Εθνογραφίας. Στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία* (σελ. 67-108). Αθήνα: Πατάκης.

Μπακαλάκη, Α. (1993). Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. *Διαβάζω*, 323, σελ. 52-58.

Παπαταξιάρχης, Ε. (1993). Για την ανθρωπολογία σήμερα. Θέσεις, αμφισβητήσεις, αναθεωρήσεις, *Διαβάζω*, 323, σελ. 36-45.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2006). Εισαγωγή. Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 20<sup>ου</sup> αιώνα. Στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας* (σελ. 1-86). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Πέτρου, Μ. (2008). Μετανάστες, Γεωργική εργασία και Παραγωγοί. Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα. Στο Ε. Ζακοπούλου, Χ. Κασίμης, Λ. Λουλούδης (επιμ.), *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος* (σελ. 137 – 161). Αθήνα: Πλέθρον.

### **Ξενόγλωσση**

Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bakalaki, A. (1997). Student, natives, colleagues: Encounters in Academia and in the field. *Cultural Anthropology*, 12(4), pp. 502-526.

Bell, D. (2006). Variations on the rural idyll. In P. P. Cloke, T. Marsden, H. P. Mooney (eds), *Handbook of Rural Studies* (pp. 149-160). London: Sage.

- Besteman, C. (2014). On ethnographic love. In R. Sanjek (ed.), *Mutuality: Anthropology's changing terms of engagement* (pp. 259-284). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Clifford, J. and Marcus, G. (1986). *Writing culture: The poetics and politics of Ethnography*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Clifford, J. (1988). *The predicament of culture: Twentieth-century ethnography, literature, and Art*. Harvard: Harvard University Press.
- Coleman, S. and Von Hellermann, P. (2011). *Multi-sited Ethnography: Problems and possibilities in the translocation of research methods*. New York: Routledge.
- Falzon, M. A. (2012). *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Surrey: Ashgate.
- Fischer, M. (1986). Ethnicity and the post-modern arts of memory. In J. Clifford and G. E. Marcus (eds.), *Writing cultures: The poetics and politics of Ethnography* (pp. 194-233). Berkeley, University of California Press.
- Gefou Madianou, D. (1993b). *Mirroring ourselves through Western Texts: The limits of an indigenous Anthropology*. In H. Driessen (ed.), *The politics of Ethnographic reading and writing: confrontations of indigenous and Western views* (pp. 160-181). Saarbrücken, Fort Lauderdale: Breitenbach.
- Gupta, A. and Ferguson, J. (1997a). *Anthropology and the "field": Boundaries, areas and grounds in the constitution of a discipline*. Berkeley: University of California Press.
- Gupta, A. and Ferguson, J. (1997b). *Culture, power, place: Explorations in critical Anthropology*. Durham and London: Duke University Press.
- Hastrup, K. and Olwig, K. F. (1997). "Introduction", *sitting culture: The shifting anthropological object* (pp. 1-16). London: Routledge.
- Ilbery, B. (1998). *The Geography of rural change*. London: Prentice Hall.
- Low, S. M. and Marry, S. E. (2010). Engaged anthropology: diversity and dilemmas: An introduction to supplement 2. *Current Anthropology*, 51 (2), pp. 203-226.
- Malinowski, B. (1961). Introduction: The subject, method, and scope of this inquiry. In *Argonauts of the Western Pacific*" (pp. 1-25). New York: E.P. Dutton & Co., Inc.
- Marcus, G. and Fischer, M. (1986). *Anthropology as cultural critique: An experiment in the hyman sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marcus, G. (1995). Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, pp. 95-117

Marcus, G. (1998). *Ethnography through thick & thin*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.

Massey, D. (1999). *Power geometries and politics of space time*. Heidelberg: Department of Geography, University of Heidelberg.

Massey, D. (2007). For Space. *Progress in Human Geography*, 31(3), pp. 389-405.

Miller, D. (2013). Commentary: Opportunism, Perspective and Insight. *Social Anthropology*, 21 (2), pp. 226-229.

Rabinow, P. Marcus, G. E. Faubion, J. D. and Rees T. (2008). *Designs for an Anthropology of the contemporary*. Durham, NC: Duke University Press.

Stoller, P. and Olkes, C. (2014). The taste of ethnographic things. In C. G. Antonius, M. Robben and J. A. Sluka (eds.), *Ethnographic fieldwork: An Anthropological reader*, 2nd Edition. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.

Stoller, P. (1989). *The taste of ethnographic things. The senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.